

slovljena i u svakoj od njih pesnikovo prisustvo je neobično naglašeno, a tako i svet iskustava koja se saopštavaju. Sastavljene od kratkih stiha, pesme iz ove poeme stiču poseban, živ, razigran ritam, iz kojega se sluti, za signaliste i Miroljuba Todorovića krajnje neverovatan, zanos, ekstatičko vrenje u kojem se pesma začinje i oblikuje. Ta aura koja lebdi iza poeme, kao izraz atmosfere u kojoj se lirski subjekt nalazi, čini da se sve pesme čita — kao jedna pesma, što, u stvari, *Ponovo uzjahujem Rosinantu*, i jeste. Jezičke celine, sintagme se ne seku jedna s drugom, teku jedna za drugom, više sugerirajući smisao no kazujući ga, i kao lavi- na se survavaju u ponore jezika, bića, sveta, zahvatajući i čudesnom ko- lopletu sve ono što je sadržaj pesnikove Svesti, Bića, Sveta. Asocijacije su u tom sunovratnom obrtanju senzacija i misli uhvatljivije nego i u jednoj drugoj stohastičkoj poemi ili pesmi, a »ključ« za ulazak u njihovu kaleidoskopsku raznolikost ponajbolje se otkriva u zvukovno raskošnoj pesmi

A ta ševa što uleće
iako zima nije pokazala
svoje prave zube
nikada neću postati jedriličar
ne podnosim religiju
ni grupne seksualne odnose
hranim se povrćem
i ženskim noćnim košuljama
oprostite gospodo
čovjek bi se našao u iskušenju
pariz ili peking svejedno
prepelice puževi kuvane sove
samo kad preuzmem kormilo
nad ovim kantama za dubre
oprezno kroz arkadiju
i stavim zelenu boraniju
u uši vetrovitog nebodera
pre prerije gde vaša lepota truli
perorezom ču prerezati
žučkastu tortu leševa
a ta ševa što uleće
u klopku cvrkućuci
znate li da u zanzibaru
pravi gnezda
iznad svezanog reza zvezda²³

Posle ove pesme, nepotrebno je bilo šta govoriti o poemi *Ponovo uzjahujem Rosinantu*, o stohastičkoj poeziji Miroljuba Todorovića, o njegovom daru i radu, i o *prevratu* u jeziku i u poeziji koji je ovakvim pevanjem izvršio, o *prevratu* kakvoga nije bilo, kako jednom prilikom reče Ostoja Kisić, od Vukovog doba do danas.²³)

- 1) Miroljub Todorović: *Fragmenti o signalizmu*, u knjizi: *Signalizam avangardni stvaralački pokret*, Kulturni centar Beograda, Beograd, 1984, str. 31-32.
- 2) Miroljub Todorović: *Pevci sa Bajlon-skvera*, »Novo delo«, Beograd, 1986, str. 58-60.
- 3) Ibid. str. 61.
- 4) Julijan Kornhauer: *Stilistički pristup signalističkoj poeziji*, odlomak iz doktorske disertacije *Signalizam — propozicija serbskije poezije eksperimentalne*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 1981, objavljen u prevodu Biserke Rajčić, u knjizi *Signalizam u svetu*, »Beogradska knjiga«, Beograd, 1984, str. 75-97; prir: Miodrag B. Šijaković.
- 5) Milivoje Pavlović: *Signalizam — jugoslovenski stvaralački pokret*, »TOK«, god. XX, br. 13-14, Prokuplje, zima 85/86, str. 4.
- 6) Milivoje Pavlović: 10c. cit.
- 7) Jelena V. Cvetković: *Demistifikacija pesničkog čina i pesnika*, »TOK«, god. XX, br. 13-14, Prokuplje, zima 85/86, str. 13.
- 8) Julijan Kornhauer: *Sleng (šatrovačka) poezija*, odlomak iz doktorske disertacije, u prevodu Biserke Rajčić objavljen u »TOKU«, god. XX, br. 13-14, Prokuplje, zima 85/86, na str. 23-25.
- 9) Julijan Kornhauer: Ibid.
- 10) Milivoje Pavlović: Op. cit. str. 6.
- 11) Milivoje Pavlović: Op. cit. str. 7.
- 12) Julijan Kornhauer: *Stilistički pristup...*, str. 87.
- 13) Videti u ovoj Todorovićevoj knjizi poglavlja: *Epigon signalizma*, str. 65-69, *Pevac sa Bajlon-skvera Slobodan Rakitić*, 69-71, i *Plagirani plagijator ili patašon-prelaz Miodraga Perišića*, 71-82.
- 14) Julijan Kornhauer: *Stilistički pristup...*, str. 78.
- 15) Miroljub Todorović: *Ožilište*, treća pesma, *Insekt na slepoočnici*, »Dečje novine«, Gornji Milanovac, 1978.
- 16) Miroljub Todorović: *Nezvezd*, iz ciklusa *Himne zvezdareve*, u knjizi *Textum*, »Dečje novine«, Gornji Milanovac, 1981.
- 17) Miroljub Todorović: *Himne zvezdareve*, *Textum*, »Dečje novine«, Gornji Milanovac, 1981.
- 18) Miroljub Todorović: *Jezići*, iz poeme *Konjic-Ljelnj*, »Gradina«, god. IV, br. 8-9, Niš, avgust-septembar, 1969, str. 3.
- 19) Miroljub Todorović: *Lunomer II*, u knjizi *ALGOL*, »Rad«, Beograd, 1980.
- 20) Miroljub Todorović: *Svinja je odličan plivač*, u istoimenoj knjizi, »Prosveta«, Beograd, 1971, str. 8.
- 21) Miroljub Todorović: *Zvezdalija*, pesma br. 9, u knjizi *Nokaut*, »Beogradska knjiga«, Beograd, 1984, str. 181.
- 22) Miroljub Todorović: *A ta ševa što uleće*, iz poeme *Ponovo uzjahujem Rosinantu*, u knjizi *Telezur za trakanje*, »Grafos«, Beograd, 1977, str. 45.
- 23) Ostoja Kisić, u ogledu *Naša kompjuterska poezija*, u knjizi *Nezvana avangarda*, »Novo delo«, Beograd, 1986, str. 106.

kvantnomehanička komplementarnost i signalistički scijentizam

vladan panković

»Suština... je da je za objektivni opis i skladno poimanje u svakom polju znanja potrebno obratiti pažnju na okolnosti pod kojima su podaci dobijeni.«¹

Nils Bor

1.

Poslednjih decenija pažnju naše i svetske javnosti skrenuo je na sebe jedan nov poetski pravac, šta više pokret za polimedijalnu umetnost, signalizam, čiji je osnivač naš pesnik Miroljub Todorović. Miroljub Todorović, počeo je unositi u standardni jezik pesništva »još literarno neistražene amalgame egzaktnih nauka: fizike, biologije, hemije, astrofizike i matematike«. Stoga se i prva faza u razvoju signalizma nazivala scijentističkom.² Tj. kako kaže sam Miroljub Todorović: »Te ideje... razvijaju se tokom 1960., 1962. i 1963. kroz verbalnu i vizuelnu (grafičku) poeziju koja se inspiriše egzaktnim naukama, univerzalnim jezikom matematičkih, fizičkih, hemijskih i astrofizičkih simbola, što je jedna od specifičnosti i novina koje signalizam unosi u literarna istraživanja. Tih godina, naš književni pravac dobija sve jasnije konture, raspravlja o prostoru koji je »skup svih tačaka pod zapreminom pesme« i zaključuje da »reč ima četiri dimenzije«. Osnovne njegove premissu da je nauka sredstvo poezije i da je ona kao takva proizašla iz poezije. Ajnštajnova formula teorije relativiteta proglašena je za vrhunsku metaforu.«³

Upravo ovakvi programski stavovi signalističkog scijentizma bili su povod da se u okviru ovog rada, bar u izvesnoj meri, ispitaju odnosi između scijentizma i naučnih postavki i epistemoloških stavova kvantne mehanike, koja leži u temeljima savremene fizike.

2.

Za razliku od klasične fizike prema kojoj je bilo dopušteno istovremeno određivanje, tj. merenje, svih fizičkih veličina na datom fizičkom sistemu sa maksimalnom preciznošću, prema kvantnoj mehanici postoje i takve fizičke veličine koje nije moguće istovremeno meriti, tj. određivati sa maksimalnom tačnošću, već preciznije određivanje jedne, povlači nepreciznije određivanje druge. U tom smislu se ove fizičke veličine međusobno isključuju. S druge strane, kako ponašanje fizičkog sistema nije iscrpljeno ni samo slučajevima kada je precizno određena jedna, ni samo slučajevima kada je precizno određena druga takva veličina, ove veličine se i dopunjuju.

Takve fizičke veličine koje karakteriše isključivanje pri simultanom merenju i dopunjavanje pri nesimultanim merenjima, nazivaju se, prema Nilsu Boru, međusobno komplementarnim fizičkim veličinama, a princip upotrebe komplementarnih fizičkih veličina za opis fizičkih fenomena, Borovim principom komplementarnosti.⁴

Pokazalo se⁵ da princip komplementarnosti ima značaj opšteg filozofskog (epistemološkog) principa, i da se, kao takav, može primenjivati u različitim oblastima: biologiji, psihologiji, sociologiji itd., jednako uspešno kao i u fizici. Pri tom se uvek ističe da raspravljati u određenom svojstvu datog (fizičkog) sistema ima smisla samo u okolnostima pogodnim da se to svojstvo manifestuje, pri čemu je tad njemu komplementarno svojstvo potpuno neodređeno, tj. o njemu tad nema smisla raspravljati, i obrnuto.

3.

Polazajući od principa komplementarnosti Nils Bor je pokušao da odgovori na staro pitanje: »da li postoji poetska ili duhovna ili kulturna istina koja je drukčija od naučne istine.«⁶ Pri poredenju nauke i umetnosti ne smemo, naravno, zaboraviti da u prvoj imamo posla sa zajedničkim sistematskim naporima za povećavanje znanja i razvijanje odgovarajućih pojmova za njegovo razumevanje koji podsećaju na skupljanje, prenošenje i slaganje cigli u zgradu, dok se u drugoj srećemo sa manje više intuitivnim i individualnim naporima da se izazovu osećanja koja podsećaju na celovitost naše situacije. Sad smo na mestu na kome *pitanje jedinstva znanja očigledno sadrži nejasnoću, kao i sama reč »istina«*. Zaista, s obzirom na duhovne i kulturne vrednosti koje tražimo, ponovo smo navedeni na epistemološke probleme povezane s ravnotežom između želje za celovitim pogledom na život u njegovim raznolikim vidovima i svoje sposobnosti da se izrazimo logično bez protivurečnosti.⁷ (podvukao B. P.)

Dakle, prema Boru, nauka i umetnost se, jedna prema drugoj, odnose kao komplementarni vidovi naše komunikacije sa svetom, a »jedinstvo znanja«, naučnog i umetničkog nije moguće shvatati sinkretički. Takva »znanja« treba smatrati komplementarnim, a nejasnoće oko upotrebe reči znanje i istina u umetnosti potiču zapravo otud što su istina i znanje pojmovi vezani za nauku, tj. predstavljaju nešto što dozvoljava i zahteva naučnu proveru, tj. sistematsku analizu, dok umetnost zahteva sintetički pristup »celovitosti naše situacije«.

Nasuprot tome, u scijentizmu: »Eksplcitne pesnikove izjave, kao, na primer, da se poezija nužno mora pretvoriti u matematiku, čitalac može sasvim racionalno prihvatiti a priori, a potom, kad zađe u polje ovakve poezije, shvatiće da nije reč samo o poeziji koja će usvojiti neka matematička načela nego i o tome da će poezija nužno sintetizovati ukupna ljudska duhovna iskustva...«⁹ (podvukao V. P.)

Može se, dakle, sa dosta sigurnosti, izvesti zaključak protivrečnosti programskih opredeljenja signalističkog scijentizma i epistemologije kvantne mehanike, tj. principa komplementarnosti.

4.

Za razliku od programskih opredeljenja, umetnička ostvarenja scijentističkog signalizma daju daleko više mogućnosti za poredenje sa kvantnom mehanikom.

Poznato je, naime, da: »je signalističko delo otvoreno delo (pa prema tome na neki način nedovršeno delo) koje upravo tom svojom otvorenosću (nedovršenošću) intenzivnije uključuje primaoca u proces komunikacije, bez obzira na to o kojoj je vrsti signalističke prakse reč.«⁹

S druge strane: »Čim se, međutim, bavimo fenomenima kao što su pojedinačni atomski procesi, koji su, zbog svoje prirode u suštini određeni interakcijom između objekta koji je u pitanju i mernih instrumenata koji su potrebni da bi se definišao eksperimentalni uređaj, primorani smo da se detaljnije pozabavimo pitanjem vrste podataka koji se mogu dobiti o objektu.«¹⁰ Odnosno, kako kaže Nils Bor, podvlačeći kvantnu nerazlučivost fizičkog sistema i mernog uređaja koji meri, tj. određuje njegova svojstva treba uvek imati na umu: »da smo u traženju harmonije u ljudskom životu na pozornici egzistencije istovremeno i glumci i gledaoci.«¹¹

Uključivanje različitih primaoca u proces komunikacije sa signalističkim delom, omogućuje, za različite primaoce, različite, pa i sasvim isključive načine doživljavanja signalističkog dela. Ipak, ni jedan od ovih načina, sam za sebe, ne bi bio dovoljan da obuhvati celovitost signalističkog dela, pa se stoga ovi načini i međusobno dopunjuju, to jest oni su komplementarni.

Demonstriraćemo ovu komplementarnost signalističke poezije (pri čemu komplementarnost nije karakteristika samo scijentističke, već celokupne signalističke umetnosti) na jednom fragmentu pesme Miroljuba Todorovića »Širimo svoje Miroljube Todoroviće«:

*»neophodno je razlikovati
šta je miroljub todorović a šta nije
dalja reorganizacija miroljuba todorovića
dovešće do unutrašnje stabilnosti
miroljub todorović ne prepušta
čoveka samome sebi
čovek sa miroljubom todorovićem
ne oseća se sam
jasno je da možemo biti
potpuno zadovoljni miroljubom todorovićem
miroljub todorović deluje
kao snažna integraciona sila
širimo svoje miroljube todoroviće«*

Ako sebi postavimo pitanje šta podrazumevamo pod »miroljubom todorovićem«, odnosno, šta treba podrazumevati pod tim rečima, tako da navedeni fragment ima (bar približno) jasnu i nedvosmisleno poruku, kakva se inače sreće u svakodnevnom ljudskom komuniciranju, zapažamo da ne možemo dobiti jednoznačan odgovor. Navedimo samo neke od mogućih: 1. čovek po imenu Miroljub Todorović, 2. određeni čovek, čije je pravo ime skriveno iza lažnog imena »miroljub todorović«, 3. neodređeni, ma koji čovek, 4. država, 5. politika, 6. politička stranka, 7. religija, 8. umetnost, 9. nauka, 10. novac —

kapital, 11. filozofija, 12. kafana, 13. ljubav, ljubavni život, 14. sport, 15. moral, itd. Očigledno je da se neka od ovih značenja, npr. 1. i 3., ili 13. i 4., međusobno isključuju, tj. da ih reči »miroljub todorović« ne mogu »uzeti« simultano. Ali isto tako ne može se tvrditi da se pesma može doživeti u potpunosti ako reči »miroljub todorović«, »uzmu« samo jedno značenje.

Ova komplementarnost signalističkog dela, mora naći svoga odraza i u pristupu književne kritike signalističkom delu.

Naime, mišljenje: »signalističko ostvarenje se nikad ne može doreći do kraja. Upravo nemoć kritike da to ostvarenje dorekne, govori o premoći dela, odnosno, o neprilagodnosti i manjkavosti kritičkog instrumentarija za proučavanje netradicionalnog umetničkog teksta.«¹², mora se donekle korigovati.

U okviru kvantne mehanike: »moramo shvatiti da, čak i kad fenomen izlazi iz okvira klasične fizičke teorije, opis eksperimentalnog uređaja i zapis podataka mora se izraziti pomoću uobičajenog jezika, pogodno dopunjenog fizičko-tehničkom terminologijom. Ovo je jasan logički zahtev pošto reč eksperiment znači da drugima možemo reći šta smo uradili i šta smo naučili.«¹³

Slično tome treba shvatiti da ma koliko fenomen signalističke poezije i umetnosti izlazio iz okvira klasičnih umetničkih fenomena, mora biti analiziran, zbog sličnog logičkog zahteva kao u prethodnom slučaju, klasičnim, tradicionalnim kritičkim instrumentarijem.

U oba slučaja je međutim upotreba klasičnog instrumentarija, tj. klasičnog mernog instrumenta sankcionisana principom komplementarnosti.

5.

Na kraju ovog rada možemo postaviti pitanje može li se programsko opredeljenje signalističkog scijentizma redefinisati tako da bude u saglasnosti sa principom komplementarnosti. Pri takvom pokušaju treba početi od sledećeg. Iako predmete, kao što su na primer kompjuteri, različiti eksperimentalni uređaji, mašine, itd., ili pak matematičke ili fizičko-hemijske simbole, svrstavamo u oblast nauke i tehnike, njihova puna pripadnost ovoj oblasti potvrđuje se tek načinom njihove upotrebe koji se može nazvati naučno tehničkim, tj. imati neku naučno-tehničku svrhu. Ako se, pak, ovi isti predmeti i simboli koriste tako da čine neko poetsko ili opštije, umetničko delo, ili pak omogućavaju njegovu realizaciju, onda oni zbog uzajamne komplementarnosti nauke i umetnosti gube naučno-tehnička, a dobijaju umetnička svojstva. Oba svojstva, i naučno-tehničko i umetničko, oni mogu imati samo pri nedovoljno preciziranom, odnosno nepreciznom, načinu njihove upotrebe, pri čemu su tađ i sama svojstva neprecizno određena. Na osnovu toga, mogla bi se preliminarna redefinicija signalističkog scijentizma dati na sledeći način:

Signalistički scijentizam predstavlja umetnički pokret koji različitim umetničkim sredstvima (signalom, slovom, rečju, sintagmom, zvukom, bojom, pokretom, itd.) nastoji da otkrije, stvori i istraži situacije u kojima se predmeti i simboli, koji se u standardnim okolnostima koriste u nauci i tehnici manifestuju kao umetnička dela.

1 Nils Bor, »Atomska fizika i ljudsko znanje«, Nolit, Beograd, 1985., str. 23.

2 Živan S. Živković, »Orbite signalizma«, Novela, Beograd, 1985., str. 96.

3 Miroljub Todorović, »Signalizam«, Gradina, Niš, 1979., str. 13.

4 Precizni matematički izrazi principa komplementarnosti nazivaju se Hajzenbergovim relacijama neodređenosti.

5 Videti literaturu iz napomene 1.

6 Videti literaturu iz napomene 1, str. 144.

7 Videti literaturu iz napomene 1, str. 145.—146.

8 Videti literaturu iz napomene 2, str. 15.

9 Videti literaturu iz napomene 2, str. 120.

10 Videti literaturu iz napomene 1, str. 59.

11 Videti literaturu iz napomene 1, str. 147.

12 Videti literaturu iz napomene 2, str. 56.

13 Videti literaturu iz napomene 1, str. 133.

radovan ristović

radovan ristović